

400 – lat Akademii Zamojskiej

„... otwieram wam źródło [nauki] w tej to założonej akademii, w której synowie wasi naukę czerpać będą. Bodaiby wychodzili z niej pożyteczni Polsce obywatele!”¹.

Mija właśnie czterysta lat od kiedy kanclerz Jan Zamoyski wypowiedział te słowa powołując do życia Akademię w swoim Zamościu. Szkoła ta w jego zamyśle miała przygotować młodzież szlachecką do działalności publicznej.

Zamoyski już wcześniej interesował się szkolnictwem². Ten wychowanek Paryża, Strasburga i Padwy³, znanych i popularnych wśród polskiej szlachty zagranicznych ośrodków uniwersyteckich, najpierw zamierzał w 1577 roku, wraz ze Stefanem Batorem, zorganizować w Krakowie na wzór paryskiego Collège Royal – Akademię Królewską. Miała to być szkoła całkowicie niezależna od władz kościelnych, jej zwierzchnikiem miał być król.

Kiedy te próby zawiodły postanowił ufundować szkołę w Zamościu. Najpierw, w 1589 roku powstało gimnazjum kierowane przez Sebastiana Klonowica. Następnie przy znacznym współudziale Szymona Szymonowica rozpoczął kanclerz realizację swego zamierzenia. W kwietniu 1594 roku ogłoszono cele powstałej szkoły, następnie 29 października tegoż roku papież Klemens VIII wydał bullę zezwalającą na powołanie Akademii i drukarni. Szkoła miała mieć prawa uniwersytetu o trzech wydziałach – sztuk, prawa i medycyny – oraz prawo nadawania stopni akademickich i promowania doktorów. Wreszcie 15 marca 1595 roku otwarto Akademię i wkrótce przybyli do niej pierwsi studenci. Pierwszym rektorem został Melchior Stefanides.

Po kilku latach – w 1600 roku – Zamoyski wydał akt fundacyjny, który porządkował organizację szkoły i określał jej program. Rok później akt ten został zatwierdzony przez króla Zygmunta III Wazę.

Szkoła miała nauczać na dwóch poziomach – niższym, pięcioletnim (z katedrami początków filozofii i wymowy, prozodii i składni oraz analogii i ortografii) i wyższym, akademickim, sześcioletnim (z siedmioma katedrami – matematyki, logiki i metafizyki, filozofii naturalnej i medycyny oraz retoryki – realizowały one rozszerzony program dawnego quadrivium; właściwe studia wyższe to były pozostałe katedry – filozofii moralnej i polityki, prawa powszechnego i prawa polskiego). Z czasem powstawały nowe katedry – teologii (1641, od 1648 wydział teologiczny – co dawało Akademii prawa pełnego uniwersytetu i uprawnienia do nadawania tytułu doktora teologii), historii (1645), medycyny praktycznej (1653), prawa kanonicznego (1647). W 1746 roku Akademia liczyła 20 katedr. W tymże roku biskup Jerzy Laskarys przeprowadził jej reformę i podzielił na 4 wydziały: teologiczny, prawniczy, medyczny i filozoficzny.

Program realizowany w Akademii w początkowym okresie jej istnienia opracowany został przy współudziale Szymona Szymonowica i Wojciecha z Kalisza. Szkoła miała wychowywać

¹ *Mowa Jana Zamojskiego kanclerza i hetmana w. kor. (W.): Wybór mów staropolskich świeckich.* Zebrał A. Małecki, Kraków 1860, s. 92.

² S. Łempicki, *Działalność Jana Zamojskiego na polu szkolnictwa 1573-1605.* Kraków 1922.

³ S. Grzybowski, *Jan Zamoyski.* Warszawa 1994, s. 15 i n.

młodzież dla potrzeb Rzeczypospolitej „zarówno w czasie wojny, jak i pokoju”. Chłopcy rozpoczynali naukę w wieku 7 lat pod opieką nauczyciela „analogii i ortografii” od poznawania alfabetu polskiego, a następnie łacińskiego. Po czym następowała nauka gramatyki polskiej i łacińskiej. To był zakres pierwszej klasy. W drugiej, dwuletniej, uczyli się prozodii i składni polskiej i łacińskiej. Trochę czasu w tej klasie poświęcano również na ćwiczenia fizyczne. Trzecia klasa, także dwuletnia wprowadzała początki retoryki w oparciu o teksty łacińskie, greckie i polskie. Ponadto w tej klasie uczono się historii filozofii, historii politycznej starożytnej. Klasa ta kończyła naukę na niższym poziomie.

Naukę na wyższym poziomie rozpoczynała matematyka – arytmetyka i geometria (uwzględniano nawet pomiary w terenie) – na zmianę z geografią. Dalej następowała nauka logiki i metafizyki w oparciu o filozofów starożytnych – Arystotelesa, Cyserona i in. By zapewnić wychowancom wszechstronne wykształcenie uwzględniano również w programie fizykę według Arystotelesa, czyli poznawanie świata przyrody w oparciu o podręcznik uczonego francuskiego Jakuba Carpentariusa oraz elementy wiedzy medycznej na podstawie dzieła Gallena. Kolejnym etapem była nauka retoryki uznawana za istotną z punktu widzenia przyszłej działalności wychowanków. Uczono się jej teoretycznie na podstawie dzieł retorycznych Arystotelesa, Hermonogenesa i Cyserona. Praktyka obejmowała pisanie i wygłaszanie mów w oparciu również o teksty starożytne Cyserona, Demostenesa i innych. Następnym etapem była nauka filozofii moralnej i polityki. Czytano i analizowano m.in. „Etykę nikomachejską” Arystotelesa, „Ekonomikę” Ksenofonta, „Politykę” Arystotelesa, „O prawach” Platona i in. Nauka prawa to kolejna rzecz jakiej poświęcano dużo uwagi, uznając ją za szczególnie przydatną dla każdego, kto chciał działać na arenie politycznej. Poznawano więc prawo rzymskie oraz prawo polskie⁴. Nauka w Akademii nastawiona była przede wszystkim na przygotowanie młodzieży do przyszłej pracy dla dobra Rzeczypospolitej. Jak mówił kanclerz Zamoyski w swej mowie na otwarcie szkoły: „Bodajby wychodzili z niej pożyteczni Polscy obywatele!”⁵.

Akademia istniała do 1784 roku, kiedy to decyzją władz austriackich została zamknięta, a w jej miejscu utworzono liceum. W ciągu tych prawie 190 lat istnienia przez jej mury przewinęło się ponad 10 tysięcy uczniów pochodzących w części ze stanu szlacheckiego (przeciętnie kilkanaście procent szlachty kształciło się w Zamościu), ale w przeważającej większości spoza niego – z mieszczan i chłopów. Średnia roczna frekwencja wynosiła ponad 70 osób, ale od końca XVII wieku rzadko osiągała ten poziom. Przybywali tutaj głównie uczniowie i studenci z ziem południowo-wschodnich Rzeczypospolitej, ale niekiedy również z bardziej odległych terenów, czy nawet z zagranicy (z Węgier i Śląska, ale także z Anglii, Czech, Francji, Niemiec i Szkocji)⁶.

Wykładali w Akademii m.in. Jan Ursinus (doktor filozofii i medycyny, dziekan i wicekanclerz Akademii, rektor w latach 1606/1607), Melchior Stefanides (doktor filozofii i obojga praw, pierwszy rektor, lata 1595 - 1597), Adam Burski (doktor filozofii, wielokrotny rektor), Szymon Birkowski (doktor filozofii i medycyny, fundator katedry historii, rektor w latach 1609/1610), Tomasz Drezner (doktor obojga praw, rektor w latach 1615/1616).

Równoległe z Akademią powstała w Zamościu drukarnia⁷, mająca służyć potrzebom szkoły. Pierwszym drukiem była odezwa obwieszczająca powstanie nowej szkoły. Podstawowym celem działalności tej oficyny było zaspokajanie potrzeb dydaktycznych szkoły i przez zapewnienie możliwości druku ściągnięcie do Zamościa profesorów. Drukarnia przetrwała dłużej niż szkoła, od 1784 roku związana była z zamojskim Liceum Królewskim.

⁴ Ł. Kurdybacha, *Problem świeckości Akademii Jana Zamoyskiego*. (W:) Ł. Kurdybacha, *Pisma wybrane*. T. I, Warszawa 1976, s. 445-473.

⁵ *Mowa Jana Zamoyskiego* – s. 92.

⁶ Por. *Album studentów Akademii Zamojskiej 1595-1781*. Oprac. H. Gmiterek, Warszawa 1994.

⁷ P. Buchwald-Pelcowa, *Drukarnia Akademii Zamojskiej*. (W:) *Czterysta lat Zamościa*. Red. J. Kowalczyk, Wrocław 1983, s. 71.